

ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ І ЗАКАРПАТТЯ (1918 – 1919)

Під кінець ХУІІІ ст. більшість українських земель потрапило під владу Росії. Поза російським кордоном залишилися тільки західні землі — Галичина, Буковина та Закарпаття. Від часу свого виникнення в 1867 році Австро-Угорська імперія була справжньою тюрмою для українського населення цих земель. За словами видатного українського вченого І.П. Крип'якевича: “Україна ввійшла в період бездержавності й мусила пристосовуватися до життєвих форм, які накинuli їй чужі імперії” [1]. Та яким би важким і принизливим не був гніт непрошених гостей, український народ зберіг у собі прагнення до волі, незалежності. Після розпаду Австро-Угорщини виникла сприятлива можливість для створення Соборної Української держави.

Щоб урятувати імперію від остаточного розпаду, австрійський уряд 16 жовтня 1918 року в своєму маніфесті проголосив утворення федеративної держави в якій “кожне плем’я на області, яку воно заселює, творить свій власний державний організм” [2]. Необхідно погодитись із сучасним дослідником М. Кугутяком у тому, що “цісарський маніфест уже не міг відвернути загибелі” [3]. 18 жовтня Українська парламентарна репрезентація скликала у Львові Установчі збори (Українську Конституанту), які проголосили себе Українською Національною Радою з повноваженнями парламенту. Статут УНР, прийнятий у Львові 18 жовтня 1918 року, констатував:

“1. Українська Національна Рада є Конституантою тієї частини українського народу, яка живе в австро-угорській монархії, на цілій його етнографічній території.

2. Українська Національна Рада має право та обов’язок:

а) виконати в хвили, яку признає за відповідну, іменем українського народу австро-угорської монархії, його право самовизначення та рішати про державну долю всіх областей, заселених тим народом;

б) підприняти всі постанови та заходи адміністративного характеру, щоби своє рішення під а) перевести в життя.

3. Українська Національна Рада складається:

а) з членів Палати Панів австрійської Державної Ради української народності;

б) з усіх українських послів до австрійської Державної Ради з Галичини і Буковини;

в) з українських послів Краєвих Соймів;

г) з відпоручників партійних організацій з усіх українських областей, по трьох із кожної партійної організації.

4. Скликує Українську Центральну Раду й проводить на її засіданнях кожночасний голова Української Парламентарної Репрезентації, а у випадку його перешкоди, той, кого голова Української Парламентарної Репрезентації до цього уповноважить.

5. Важніші публічні заяви підписують іменем Української Національної Ради: голова Української Парламентарної Репрезентації, члени Палати Панів, президії усіх українських клубів парламентарних і соймових та по одному відпоручникові кожної партійної організації” [4].

19 жовтня 1918 року УНР прийняла “Прокламацію”, яка проголошувала: “Стоючи на становищі самовизначення народів, Українська Національна Рада, як конституанта, постановляє:

1. Ціла етнографічна українська область в Австро-Угорщині, зокрема Східна Галичина з граничною лінією Сяну з влученням Лемківщини, північно-західна Буковина з містами Чернівці, Сторожинець і Серет та українська полоса північно-східної Угорщини — творять одноцілу українську територію.

2. Ця українська національна територія уконституується оцим як українська держава. Постановляється поробити приготовані заходи, щоби рішення це перевести в життя.

3. Взивається всі національні меншини на цій українській області, — при чім Жидів призначається на окрему національність, щоби уконституювалися й негайно вислали своїх представників до Української Національної Ради в кількості, відповідаючій їхньому числу населення.

4. Українська Національна Рада виготовить конституцію для утвореної тим способом держави, на основах: загального, рівного, тайного й безпосереднього права голосування з пропорціональним заступництвом, із правом національно-культурної автономії та з правом заступництва в правительстві для національних меншин.

5. Українська Національна Рада жадає, щоби зорганізована оцим у державу українська територія мала безумовно своїх заступників на мировій конференції.

6. Теперішньому австро - угорському міністрові заграничних справ гр. Бурянові відмовляється права пересправляти іменем тієї української території” [5].

Будь-яка імперія, доживаючи свої останні дні, а Австро-Угорська не була винятком, робить усілякі спроби, щоби утриматися на загарбаних землях. Не викликало жодних сумнівів, що без зброї не обійтисся. Голова галицької делегації Української Національної Ради доктор Кость Левицький дав згоду сотнику Д. Вітовському взяти владу в Львові у свої руки. Яскраво змалював образ Дмитра Вітовського його соратник Д. Паліїв: “Літ тридцяти, середнього росту, кремезної постави, високе чоло, великі розумні очі. Один із гарячих провідників молоді, визначний член радикальної партії, у війні сотник Легіону УСС, комендант сотні й один із

найкращих провідників стрілецтва. Сотня Вітовського була національно-самостійницьким центром усього стрілецтва. Всі гляділи, що робить сотня Вітовського, що говорить Вітовський. Якийсь час він був на Волині, де надзвичайно заслужився на полі українського шкільництва. На Україні, в часи побуту там австрійського війська, був політичним референтом при XXV корпусі, згодом комендантом куреня УСС. У стрілецтві займав Вітовський місце його духовного провідника. Але офіційного, вишого становища він не міг добитися. Ще до війни він був політично підозрілий і через це позбавлений старшинського ступеня. Серед українського суспільства Дмитро Вітовський був незвичайно популярний. Усі його любили й поважали, тому не дивно, що особу Вітовського в’язали з визвольним самостійницьким рухом. Тільки він одинокий мав далі стати керівником революції...” [6].

Заключна нарада Української Генеральної Команди відбулася 31 жовтня. Її детально описали автори фундаментальної “Історії українського війська” Богдан Гнатевич та Осип Думін:

“... Генеральна Команда уклала план захоплення столиці. Ввечір зібралися в “Народному Домі” втаємничені в змову старшини. До присутніх промовив сотник Вітовський, указав їм на вагу хвилини, обговорив вигляди акції і розділив завдання. В декого з присутніх виринав сумнів, чи перебрати владу вдасться, але сотник Вітовський не допустив до дискусії на цю тему й заявив, що год. 4 ранку 1 листопада відділи мають приступити до виконання поставленого їм завдання... Точно в 4 години українські відділи приступили до акції в місті” [7].

П. Мірчук у своїй книжці “Перший листопад” писав, що “... в 4 години ранку 1 листопада 1918 року почався збройний виступ..., до ранку було занято ратуш, намісництво, команду площі, головну пошту, австро-угорський банк, залізничні станції та ще декілька важливих будинків” [8]. На львівській ратуші замаюрів український прапор. Це вже була перемога. Австрійський генерал Гуйн передав усі повноваження Дацикевичеві, а останній — делегації Української Національної Ради. Однак, це вже була формальність. У повстанні взяло участь не більше 1500 чоловік. Необхідно погодитися з авторами “Історії українського війська”, що “переворот переведено надзвичайно вміло, і взагалі ціла акція робила вражіння добре підготовленої, хоч, сказати правду, — це була імпровізація. Та вона вдалася...” [9]. Переможні повстання мали також місце в Коломиї, Золочеві, Станіславі та інших містах Галичини. Міста на українсько-польському пограниччі захопили поляки [10].

1 листопада 1918 р. Українська Національна Рада видала “Прокламацію до українського населення Львова”. “Волею українського народу, — говорилося в ній, — утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська Держава. Найвищою державною владою Української Держави є Українська Національна Рада. З нинішнім

днем Українська Національна Рада обняла владу в столичному місті Львові і на цілій території Української Держави..." [11]. Того ж дня була видана відозва Української Національної Ради до всього українського народу:

"Український Народе !

Голосимо тобі вість про твоє визволення з віковичної неволі. Від нині Ти господар своєї землі, вільний горожанин Української Держави.

Дня 19 жовтня твоєю волею утворилася на українських землях бувшої австро-угорської монархії Українська держава і її найвища власть, Українська Національна Рада.

З винішнім днем Українська Національна Рада обняла владу в столичнім місті Львові і на цілій території Української Держави..." [12].

Незважаючи на порівняно мирний перехід влади в Галичині до рук Української Національної Ради, незабаром почалося ряд сутичок з польськими військами. "Українських військ було замало, — писала Н.Полонська-Василенко, — і тому 6 листопада О.Назарук та М.Шухевич прибули до Києва просити у Гетьмана допомоги" [13]. 9 листопада Українська Національна Рада оголосила про створення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) на чолі з головою Секретаріату К.Левицьким. На думку вже названої Н.Полонської-Василенко, "Замість єдиної Української Держави з'явилися дві, і на цьому багато втратили обидві частини" [14]. До цього необхідно додати, що таке рішення Української Національної Ради пояснювалось складністю міжнародної обстановки і внутрішніми суперечностями між гетьманом П.Скоропадським і В. Винниченком, який готував проти гетьмана повстання.

13 листопада 1918 р. Українська Національна Рада схвалила Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії, який являв собою тимчасову конституцію.

"Артикул I. Назва.

Держава, проголошена на підставі права самовизначення народів Українською Національною Радою у Львові дня 19 жовтня 1918 року, обнимаюча весь простір бувшої Австро-Угорської монархії, заселений переважно українцями, має назву Західно-Українська Народна Республіка.

Артикул II. Границі.

Простір Західно-Української Народної Республіки покривається з українською суцільною етнографічною областю в межах бувшої Австро-Угорської монархії — то є з українською частиною бувших австрійських коронних країв Галичини з Володимирією і Буковини та з українськими частинами бувших угорських столиць (комітатів): Спиш, Шариш, Земплин, Уг, Берег, Угоча і Мармарош, — як вона означена на карті австрійської монархії Карла барона Черніга.

Артикул III. Державна суверенність.

Отся державна територія творить самостійну Західно-Українську Народну Республіку.

Артикул IV. Державне заступництво.

Права влади іменем Західно-Української Народної Республіки виконує весь її народ через своє заступництво, вибране на основі загального, рівного, безпосереднього тайного і пропорціонального права голосування без різниці пола. На сій основі мають бути вибрані установчі збори Західно-Української Народної Республіки. До часу зібрання установчих зборів виконує всю владу Українська Національна Рада і Державний Секретаріат.

Артикул V. Герб і прапор.

Гербом Західно-Української Народної Республіки є Золотий Лев на синім полі, обернений у свою праву сторону. Державна печать має довкола гербу напис: "Західно-Українська Народна Республіка" [15].

Немаловажне значення мало прийняття Тимчасового Закону про адміністрацію Західно-Української Народної Республіки:

"Українська Національна Рада на предложення державного секретаріату ухвалила тимчасовий закон про адміністрацію в республіці.

1. Всі закони і розпорядження бувшої Австро-Угорської монархії, оскільки вони не супротивні державності Західно-Української Народної Республіки, застаються аж до зміни в повній й на основі їх мається вести далі адміністрацію держави.

2. Всі урядовці й державна служба бувшої Австро-Угорської держави, коли зложать писемне визнання, що виконуватимуть служ-бу іменем Західно-Української Народної Республіки, остаються аж до дальшого зарядження на своїм дотеперішнім урядовім становищі.

3. Ті адміністраційні уряди, які знаходяться в області Західно-Української Народної Республіки, підлягають державному секретаріатові у Львові, який видає рішення в тих справах, які підлягають бувшому австро-угорському міністерству.

4. Начальним повітовим органом політичної адміністрації є повітовий комісар, якого призначає й усуває державний секретар внутрішніх справ. Своєю владою обнімає цей комісар область усього політичного повіту. Він захищає інтереси української державності і протидіє всяким змаганням, направленим проти неї.

5. У справах публічної безпеки повіту підлягають повітові коменданти жандармерії українському державному повітовому комісарові.

6. Український державний повітовий комісар назначає аж до переведених громадських виборів у тих громадах, де зараз є потреба усунути дотеперішніх начальників громади.

7. Суди, пошти, телеграфи, залізниці, саліни, й домени вийняті з під влади українських державних повітових комісарів" [16].

1 грудня 1928 р. було підписано попередній договір між ЗУНР і УНР у Фастові. В ньому було чітко заявлено, що “Західно-Українська Народна Республіка... має тверді наміри злитися найближчим часом в одну велику державу з Українською Народною Республікою, тобто виражає намір перестати існувати у вигляді окремої держави, а замість того ввійти зі своєю територією в Українську Народну Республіку” [17]. М.Кугутяк відзначав, що новостворена держава займала біля 70 тис. км кв і зосереджувала 6 млн. населення [18].

Перший уряд ЗУНР очолив доктор Кость Левицький, Лонгин Цегельський — внутрішні справи, доктор Василь Панайко — закордонні справи, доктор Сидір Голубович — судові справи, Олександр Барвінський — освітні та віросповідні справи, полковник Дмитро Вітовський — військові справи, доктор Степан Баран — земельні справи, Антін Чарницький — працю і суспільну опіку, доктор Іван Коровець — здоров'я, Іван Мирон — шляхи, доктор Степан Федак — харчові справи, Ярослав Литвинович — торгівлю і промисли, Олекса Пісецький — пошту й телеграф, доктор Іван Макух — громадські роботи. У січні 1919 р. був створений новий уряд ЗУНР. До нього ввійшли: доктор С.Голубович — голова і секретар фінансів, торгівлі й промислу, доктор І.Макух — внутрішні справи, полковник Д.Вітовський — військові справи, доктор В.Панайко — закордонні справи, І Мирон — шляхи й телеграф, С.Бурачинський — судові справи, доктор А.Артимович — віросповідальні справи та освіта, І.Мартинець — земельні справи, М.Козаневич — праця, доктор Л.Цегельський — без портфеля. 13 лютого полковник В.Курманович зайняв посаду Д.Вітовського, а 10 березня доктор Лозинський замінив доктора Цегельського. Першим президентом ЗУНР було обрано Євгена Петрушевича.

ЗУНР, як вважають сучасні дослідники, “будувалась на загальнодемократичних принципах, які були взяті за основу розвитку західноєвропейських держав. За силою національного руху західні українці не поступалися цим державам. Вони зуміли створити працездатний управлінський апарат, славу Українську Галицьку Армію, яка за організованістю та дисципліною не поступалась європейським арміям” [19]. ЗУНР вела нерівносильну польсько-українську війну, яку можна поділити на окремі етапи. На другому (березень — квітень 1919 р.) війна переросла у сутичку між українцями Галичини і польським військом. 60-тисячна армія генерала Йозефа Галлера відкинула УГА до річки Збруч. 16 липня військові відділи УГА переправилися через Збруч у Східну Україну. Так закінчилася збройна боротьба ЗУНР, а попереду була боротьба дипломатична.

Делегацію УНР на Паризькій мирній конференції 1919 р. представляли: Г.Сидоренко — голова, В.Панайко — заступник, О.Шульгин та А.Марголін — члени делегації. Окрему делегацію у

галицьких справах представляли М.Лозинський та Д.Вітовський. Однак, завдання, які були поставлені перед делегацією УНР на конференції, вона не виконала: територія ЗУНР була передана на 25 років під владу Польщі. “Головною причиною цього, — писав сучасний історик В.Яблонський, — було несприятливе міжнародне становище. Жодна з реальних тогочасних зовнішніх сил не була зацікавлена в існуванні державної України” [20]. З таким твердженням не можливо не погодитися.

Таким чином, в результаті розпаду Австро-Угорщини склалися сприятливі умови для утворення незалежних держав. Виникли Чехословаччина, Угорщина, Польща та ряд інших. На західноукраїнських землях Українська Національна Рада провела успішне збройне повстання, наслідком якого стало проголошення Західно-Української Народної Республіки. Першим її президентом було обрано Є.Петрушевича, призначено склад уряду, прийнято ряд ухвал і законів, зокрема Конституцію. Уряди ЗУНР доклали всіх зусиль, щоб возз'єднатися з УНР, однак на заваді були об'єктивні та суб'єктивні причини. Згідно з рішенням Паризької мирної конференції, територія Галичини була включена до складу Польщі.

Ще задовго до розвалу монархії Габсбургів, в 1915 р. А.Штефан за дорученням А.Волошина поїхав до Відня і мав розмови з відомими українськими політичними діячами Є.Петрушевичем, К.Трильовським, Л.Бачинським, С.Смаль-Стоцьким. У своїх спогадах він так передав розмову з К.Трильовським: “Ми хочемо обновити Галицько-Волинську державу під назвою Західно-Українська Республіка. До неї мають належати Галичина, Волинь, Буковина та Угорська Україна.

— А що з Києвом ?

— Само собою, ми хочемо з'єднання всіх українських земель, до матері, до Київської Русі в одну державу. Але в Київській Україні ситуація є непевна, і тому злуку треба відсунути на пізніше.

— Не думаю, що в Марморосі будуть любити Україну без Києва.

— Соборну Україну проголосимо, коли на те прийде час. А Ви в Угорській Україні говорите про Соборну країну, тобто відразу про Київ ...” [21].

Цей факт ми навели не тільки тому, щоб підтвердити тезу про контакти між представниками краю і Великої України ще задовго до 1918-1919 рр. Робимо це ще з однієї причини: окремі вчені твердять про раптову зміну орієнтації А.Волошином в 1919 р. Як видно, він вже в 1915 р. дотримувався орієнтації на Україну.

На початку 1918 р. в багатьох містах і селах Закарпаття було помітне політичне піднесення. Відбувалися мітинги, збори селян, на яких люди обговорювали наболілі питання. Всі думали над тим, яка ж доля чекає їх у недалекому майбутньому. Серед активних діячів краю, борців за возз'єднання з Великою Україною виділявся Степан Клочурак — у

майбутньому президент Гуцульської Республіки, міністр господарства і військових справ Карпатської України. Активно діяли Михайло і Юлій Бращайки та ряд інших.

На Закарпатті відбувалися складні політичні процеси, йшла боротьба різних політичних сил, різних думок. Угорський уряд намагався утримати в своїх руках цю частину української землі, відірвану від Великої України. Він обіцяв різним народностям найширші права, включаючи право на самостійність. З цією метою міністр закордонних справ Угорщини Оскар Ясій почав переговори з урядами Словаччини та Румунії, однак вони не увінчались успіхом. На території краю в листопаді 1918 р. виникли три Народні Ради — Пряшівська, Хустська і Ужгородська. Спочатку вони були на різних позиціях: перші дві притримувались української орієнтації, Ужгородська Рада домагалася часткових поступок від Угорщини — введення до комітетів українців-надзупанів, в школах навчання українською мовою, заснування української кафедри в Будапештському університеті. Угорський уряд, забувши колишнє принизливе ставлення до підкарпатських русинів і боячись ускладнень, почав виконувати свої обіцянки. Орест Сабов, Микола Кутка і Емілій Зомборський були призначені ужанським, березьким і марамороським жупанами.

У грудні 1918 р. проугорськи настроєні збори в Будапешті проголосили своє довір'я новій владі. В той же час члени Хустської Ради — брати Юлій і Михайло Бращайки, Степан Клочурак, Микола Долинай — опротестували це рішення. 26 грудня уряд Угорщини прийняв так званий “Закон про Руську Крайну”, згідно з яким Закарпаттю надавалася автономія, яка була обмеженою, бо військова справа залишалася в компетенції угорських властей. “Ся автономія була лише на папері, бо мадяри в дійсності не хотіли видати владу (інтегрент) до рук руського міністра” — так писав закарпатський дослідник Іриной Кондратович [22]. Однак, зупинимось на “Законі” більш детальноше:

“1. Українській нації на Угорщині дається у внутрішній управі, судівництві, народнім шкільництві, народній освіті, в виконанні її релігії й уживанні її мови повне право самовизначення, якого напрям визначатимуть розпорядження цього закону.

2. З частин комітетів (повітів) Мармарош, Угоча, Берег і Унг, заселених українцями, твориться, під назвою “Угорська Україна”, автономна правна країна.

Правно-державне унормування країн, залюднених українця-ми в комітетах Земплен, Шарош, Абань-Торно, Сепеш, остається аж до складання мира в завіщенні.

Границі Угорської України визначить аж до остаточного рішення міжнародної конференції - провізорична комісія, зложена з заступників Угорської народної й Української країн.

3. Угорська Україна провадить всі свої автономні справи власними органами. В справах спільних з Угорською народною республікою працюють спільні органи. Спільними справами є: закордонні справи, військо, фінанси, державне громадянство, законодавство в приватнім і публічнім праві, а далі господарські справи, справи руху й соціально-політичні справи.

4. Законодавчі органи Угорської України є:

а) в автономних справах — Українські Народні Збори;

б) в спільних справах угорський спільний парламент, де Угорська Україна має відповідне число заступників.

5. Правуючими органами Угорської України є:

а) міністерство Угорської України;

б) на чолі міністерства стоїть міністр для Угорської України, що відповідає й перед Українськими народними зборами й перед спільним парламентом. В спільних справах є він рівноправним членом угорського правительства, а в автономних — найвищим урядовим органом. Його заступником є: державний секретар (Місце осідку міністерства — Будапешт).

6. На чолі губернії стоїть губернатор Угорської України. Осідком губернії є Мункачів. Він стоїть під доглядом і контролем міністра для Угорської України.

7. Українські національні збори обираються загальним, тайним, рівним і безпосереднім голосуванням.

8. В Угорській Україні запевнена культурна автономія неукраїнським народам.

9. Всі державні ґрунти, копальні й ліси переходять в посідання законного заступництва Української нації.

10. Цей закон переведе угорське народне правительство в порозумінні з міністром для Угорської України: воно видасть також переходові зарядження. Про фінансове покриття цього закону піклується міністр фінансів, що укладає з міністром для Угорської України бюджет.

11. Цей закон входить в життя днем оголошення. Будапешт, 21 студня (декабря) 1918 року. Михайло Каролі, Денис Берінкей, Барна Буца, Ернст Гарамі, Оскар Ясій, Жигмонт Кунфі, Мартин Льоваші, Франц Нагі, Вінцент Нагі, д-р Павло Шенде” [23].

У ці складні для Закарпаття часи, коли вирішувалася його доля, найбільш радикальною була Хустська Рада. Саме вона встановила нові зв'язки з урядом ЗУНР і через своїх кур'єрів, зокрема Дмитра Німчука, передавала інформацію до Станіслава. Відбувалися також відвідування представниками ЗУНРу Закарпаття. В газеті “Нова свобода” були опубліковні спогади одного із помічників президента ЗУНР С.Петрушевича д-ра Йосипа Дудикевича. Наприкінці 30-х років він виконуватиме обов'язки голови Української Національної Ради у

Воловому, а з приходом угорських військ емігрує за кордон. Наведемо кілька місць з його споминів: “На засіданні приймає президент д-р Петрушевич делегацію Угорської України. Сейчас, чи радше бігом авдієнції дістаю приказ у през. Петрушевича, де застаю обох делегатів, з якими мене знайомить президент.

— Ви служили в Сиготі довгий час?

— Так, пане президенте.

— Поїдьте з делегатами Угорської України до Сигота, там має бути засідання першої Народної Ради. Поінформуйте, яка ситуація. Ідьте як приватна особа, але якщо треба виступити офіційно, виступіть. Одно лише, в мундирі старшини не їдьте, щоб не попали в конфлікт з мадярськими урядами...” [24]. Після розмови з президентом “ми всі перейшли до секретаря військових справ — Вітовського... Я познайомився ближче з моїми майбутніми товаришами подорожі, перебрався в цивільну одежу, а ввечері коло год. 7 повіз нас поїзд на Яремче, Ворохту до Ясіня... Коло 4-ї рано заїхали до Сигота” [25].

21 січня 1919 р. в Хусті відбулося засідання Всенародного Конгресу українського населення Закарпаття, який обрав Михайла Брацайка своїм головою. Роботу Конгресу детально описали очевидці. Один із них писав: “Голова зборів д-р Михайло Брацайко... запитав народ: Куди ми хочемо прилучитися? До Угорщини? Чи, може, до Чехословаччини? Чи до України? — До України! — закричали делегати” [26]. Для більшості закарпатців Україна була державою, де жили брати по крові з древньою столицею Києвом. А. Штефан у своїх споминах так висловився з цього приводу: “Київ — святість, про яку не вільно було голосно говорити, хіба в чотири очі з Богом, Київ — це таїна, недосяжна, незрозуміла, але наша. Тайна, схована в глибині душі, щоб не знайшла її профанна цікавість. Ця тайна довго-довго дозрівала в душах. І коли дозріла — стала словом. Могутнім словом. Воно потрясло всією Карпатською Україною. Було це 21 січня 1919 року в Хусті” [27].

В офіційній радянській історіографії протягом десятиліть було прийнято вважати (інша точка зору вважалася еретичною), що делегати конгресу вимагали возз’єднання з Радянською Україною. На наш погляд, таке твердження не витримує ніякої критики, бо на той час радянська влада встановилася тільки в Харкові. Хоча ми не відкидаємо і того факту, що представники Закарпаття відвідали голову цього уряду Х.Раковського [28]. Не можна вважати науковим також твердження окремих істориків, що трудящі краю вимагали приєднання до України, де селяни ділять поміщицьку землю, бо не одні більшовики прийняли “Декрет про землю”. Тут нам у пригоді може стати виступ Л.Троцького перед агітаторами, які направлялися на Україну. Говорячи про труднощі боротьби з Петлюрою, він доводив у чому вони полягають: “Петлюра був покритий славом...

віддачі трудовому селянству України всіх земель без викупу і негайного віддання трудового конгресу” [29].

Однак, повернемося до Хустського Конгресу. Ю.Химинець писав: “Потім Михайло Брацайко говорив: Ясно, що збори бажають злуку Угорської Русі з Українською Державою. Щоб було всім нам видно, що це воля більшості народу, прошу щоб той делегат, чи ті делегати, які мають іншу волю, голосилися до слова.

— Голосіться до слова,— кричали делегати,— ми вас вислухаємо чесно і без гніву. У залі було тихо. Ніхто не голосився. Заговорив знову Михайло Брацайко: однозгідна воля всенародних зборів: з’єднати Угорську Русь з Соборною Україною.

— Слава! Слава! Слава! — вирвалося з уст делегатів. Усі встали і почали співати “Вже воскресла Україна, і Слава і Воля...” [30].

Та навіть у таку урочисту для трудящих мить, коли було прийнято історичної ваги документи, не обійшлося без проугорської пропаганди. А.Штефан описав один досить дивний епізод, який, на нашу думку, є доказом того, що прийняття такого рішення було волевиявленням всього народу: “Конгрес закінчився... Делегати поспішали додому. Раптом настав крик. Селянин, одягнений по-марамороськи, гукав: — Нам не треба України! Тисячу років ми жили в Мадярщині! Нам не треба України! Делегати окружили крикуна: Хто ти? Чи ти здурів? Чому не говорив на Конгресі? Міцні руки охопили його руки і шию. Прибігли і хустські делегати, і пізнавши його, крикнули: “Це наймит, слуга мадярів, куратор Куртяк! Треба його витверезити!” Селянські делегати кинули його в рів при дорозі, пообертали його в студеній воді з розтаяного снігу і тоді наказали йому: “Біжи додому, чорте! Висушися і навчися розуму! Бо буде гірше.” Лишили його і старий Куртяк в ганьбі потягнувся додому” [31].

Газета “Руська Краина” детально описала роботу Хустського Конгресу у статті Вишнянського “Народний Собор в Хусті”. Головним редактором був А.Волошин, відповідальним редактором — В.Желтвай, а помічником редактора — о. Емілій Бокшай. Стаття “Народний Собор в Хусті” була відшукана в Державному архіві Закарпатської області кандидатом історичних наук, доцентом Пальком В.В. Автори цього дослідження висловлюють щире подяку Василю Васильовичу за право її публікації. Отже, “Народний Собор в Хусті”: “На 21-го январа бив виданий держати еден собор до Мукачева... Но народ еднако так голосив, ож хоче совітоватися о своїх ділах, и сяк 21-го январа подержали Собор в Хусті.

По 9-ом часі біла служба в церкві. Делегати свої свідоцтва. Поставили у ряд и на переді з застави (фани) українськи (синьо-жовті) несли. Начинали з Богом. Уже на улици посхаловали калапи и заспівали Царю небесний... И сяк делегати рушилися до Церкви. По пути сміло заспівали: — Вже воскресла Украина... У церкви так било як на отпусті.

Повно людей о одушевленний “Господи Помилуй”. По службі священик Паркані посвятив заставу коло церкви. Далі рушилися до горожанської школи. На Собор. Засідання отворив д-р Юлій Брашайко. Он чудно било чути слова “не хочемо бити слугами чужих народів!” Засідання отворивши, за председателя вибрали єдиногласно д-ра Михайла Брашайка. Но ледве узався председатель, коли Іван Волошук голосним словом закричить: Где хочемо стати? — До України!

Сяк голосили делегати всі, числом 420, из 150 сел. Протоколи вели Михайло Тиводар и Василь Осипчук. По виборам уже розпалилися делегати. Уже наголосно кричали: Пешт нам не треба, йдемо до Києва. Кедь о декотром діле много радилися и переговорювали, доста било заголосити : “ Най буде так, як є у Києві”. Тогда уже всі в єдино кричали : “ Най буде так, як у Києві”. И уже о том діле и прорішили. Вибрали Раду і делегатів до Мирової Конференції. Собор скончився як уже заходило сонце. На кінець поїшли коло церкви и там всі присягнулися на українську заставу (фану). На соборі єдиногласно вповіли, аж хотять ставати до України” [32].

Після довгих років замовчування, а то і облиття брудом цієї славної події в житті краян, наводимо без скорочень “Протокол писаний 21-го януара (січня) 1919 в Хусті на всенародніх зборах угро-руського народу, котрі відбулися в гімнастичній залі державної горожанської школи” :

“ 1. Всенародні Збори Угорських русинів- українців з дня 21-го януара 1919 року висказують з’єднати всіх русинів-українців з комітатів Мараморош, Угоча, Берег, Земплин, Шариш, Спіш и Абауй-Торна і прилучення русинами- українцями заселених земель до Соборної України. Просячи, щоб нова держава при виконуванні (переведенню) сеї злуки узглядила особливе (окремішне) положення угорських русинів-українців. Для того Всенародні збори заявляють, що руський-український нарід Угорщини X(десятий) закон про руську країну даний в Будапешті з року 1918-го не признають законом, бо повстав без його волі і без заступництва народу.

2. З огляду на повисше рішення постановляють збори, що руський народ не пішле послів своїх до угорського парламенту.

3. Всенародні збори просять, щоби українські війська засіли землі, заселені русинами-українцями на Угорщині, і щоби засмотрили населення, живуче серед тяжких харчових відносин, поживою.

4. Всенародні збори вітають всі визволені народи австро-угорської монархії: Чехословаків, Югославян, Румунів, Поляків і Німців.

5. Далше вітають збори малярське народне правительство на демократичних основах, що признало право самоозначення (саморозпорядження) народів і не уживало ніяких насильств проти політичного організованя єго правдивої волі.

6. Далше висказують збори подяку всім державам Антанти і її союзникам, що боронили демократичний їх рух і вибороли пригнобленим народам свободу і просять, щоби помогли здійснити ухвалу (поставу) всенародних зборів.

7. Народні збори вибирають для ведення справ русько-українську народню Центральну Раду із сто членів і уповномочують її заступати русинів на Угорщині все і всюди де сього потрібно проти інших народів і зробити все, що кожного часу в інтересі русько-українського народу уважас за потрібне.

...Із комітатів Мараморош, Угоча, Берег і Унг по постановленню легітимацийної комісії в’єдне (разом) 420 правильно і достовірно легітимованих (оправданих) послів явилися. А понеже вибори відбулися так, що від кождих 1000 душ вибрано одного посла, на зборох 420.000 жителів — отже абсолютна більшість угорських українців була заступлена.

... Президія і члени Центральної Народної Ради зложили під русько-українськими прапорами отсю божбу (присягу): “ Божуся одному живому і Всемогущему Богу, що права русько-українського народа боронити, нарід заступати і волю його сповнити буду. Так ми Боже помагай”.

По сему одноголосно вибрано Центральну Народну Раду. Председатель: Др. Михайло Брашайко. Заступники пред. Ємеліян Невицький, духовник з Уяку (Шариш), Євген Пуза, сотник із Ізи і Іван Волошук, господар з Нанкова” [33].

Яку оцінку дають сучасні вчені, в першу чергу юристи, цьому акту? В.Ю.Ганчин писав: “Доцільним буде нагадати і факт, про який в нашій літературі мало згадується, в тимчасовій конституції Західно-Української Народної Республіки від 13 листопада 1918 року Закарпаття було проголошено складовою частиною цієї республіки... Отже, де-юре Закарпаття стало складовою частиною України, хоч де-факто влада останньої не була поширена на територію нашого краю. Для визнання де-юре Закарпаття складовою частиною України служило рішення Всезакарпатського з’їзду в Хусті від 21 січня 1919 року” [34].

Сформували делегацію, щоби ознайомити з рішенням зборів київську владу. Тут радянські історики замовчували факти. Вони переконані, що “на зборах в Хусті була вибрана делегація, яка повинна була поїхати в Київ і передати рішення про возз’єднання Закарпаття з рештою України... Однак, як тільки делегація поїхала до Станіслава, їй перегородили шлях петлюрівці і білополяки” [35]. Радянські історики так і не з’ясували, чи знали про хустське рішення в Києві. До столиці, звичайно, хустські делегати не дійшли, зате в Станіславі побували. А чи знав Київ про прийняте рішення? У розмові з онуком Ю.Брашайка, який проживає в Хусті, ми дізналися про записи діда, які збереглися. В них зафіксовано факт, що Ю.Брашайко від імені делегатів Конгресу вислав до Києва телеграму. І.Ф.Король, досліджуючи це питання, зробив висновок, що “...

уже в 1918 році делегація закарпатських селян побувала у Станіславі і вели переговори про возз'єднання нашого краю з УНР" [36].

Закарпатська делегація у складі Євгена Пузи, Івана Климпуша і Степана Клочурака побувала у Станіславі і була прийнята Головою Національної Ради Є.Петрушевичем. Через деякий час перед присутніми виступив С.Клочурак: "Ми діти одного українського народу, після майже тисячолітнього розмежування зійшлися на нинішніх зборах, щоб в братерській згоді вирішити долю нашого народу. Нас не розмежували ні ріки, ні високі гори, ані далекі простори... Я щасливий, що мені... припала велика честь, від імені угорських українців я можу передати вам їхню тверду волю, приєднати до України землю, на якій вони споконвіку живуть, як невід'ємну частину України" [37].

"Київ. 22 січня 1919 року. Був морозний день, дерева вкрилися інесем. Софійська площа одяглася у килими, портрети Шевченка. Вимайстровано триумфальну арку з боку Володимирської площі на Софійську школу, арка була прикрашена гербами ЗУНР та УНР. В одинадцятій ранку під звуки оркестру примарширували військові частини, котрі стали шпалерами з усіх чотирьох сторін площі...". Так описав Київ напередодні великої історичної події — Свята злуки — український письменник Євген Куртяк. Так воно і було в дійсності... В Універсалі Директорії Української Народної Республіки про об'єднання земель українських говорилося: "Однині воедино зливаються століттями одірвані одна від одної частини єдиної України — Західно-Українська Народна Республіка (Галичина, Буковина й Угорська Русь) і Наддніпрянська Велика Україна. Здійснились віковічні мрії, якими жили і за які умирали кращі сини України..." [38].

30 січня 1919 р. часопис "Закон і право" опублікував історичні документи свята злуки УНР і ЗУНР. На сьогоднішній день вони становлять собою бібліографічну рідкість. В часописі вміщені Грамота Української Національної Ради про об'єднання ЗУНР з Великою Україною від 16 січня, вже згадуваний Універсал Директорії від 22 січня, а також резолюція, декларація і універсал Трудового Конгресу України від 28 січня. У всіх цих документах Угорська Україна вважається складовою частиною Соборної Української держави. Представник від Закарпаття, згідно з Універсалом Трудового Конгресу, мав входити до складу Директорії — найвишого органу УНР [39]. У зверненні Трудового Конгресу України до народів усього світу було чітко заявлено, що "український сорокамільйоновий народ хоче вільним увійти в сім'ю народів світу й стати нарівні... Український народ не допустить, щоб хтось інший накидав йому свою волю. Ні силою міжнародних комбінацій, ні силою заліза ніхто не зможе примусити його зріктися своєї суверенності й свого права самому завести лад на своїй землі згідно з власним бажанням" [40].

Протягом десятиліть ця історична політична подія в житті всього українського народу обливалася брудом. Останнім часом відбулися перші

позитивні зрушення. У збірнику "Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків", присвяченому 100-річчю прибуття перших українських поселенців до Канади, вказується, що "незважаючи на те, що це була скоріше декларація, аніж практична політика, вона мала надзвичайно відчутний психологічний ефект", вона відображала "вікопомні прагнення усього українського народу до єдності" [41]. Таким чином, потрібно було, щоб пройшли цілі десятиліття, перш ніж була визнана ця подія.

Міжнародне становище молодої УНР було надзвичайно важким. 26 січня 1919 р. князь Фюрстенберг в листі до Відня так описав тодішнє становище УНР: "...Сьогодні мілітаривне положення є того роду, що навіть далі існування України як самостійного і незалежного державного організму є під сумнівом..." [42]. Хоч гірка, але правдива істина. Через 13 днів після Свята злуки у Київ вступили більшовицькі війська. Різко змінилася обстановка на Закарпатті. На початку 1919 р. делегація в складі А.Волошина, П.Легези і І.Кондратовича приїхала в Будапешт до представника чехословацького посольства Мілана Годжі, щоб обговорити питання про приєднання Закарпаття до Чехословаччини. Генер, коли виникла небезпека для Закарпаття бути поділений між окремими державами, цей крок слід вважати виправданим. А.Волошин рішуче просив чехословацький уряд захистити край від територіальних окупаційних зазіхань ряду держав, зокрема Румунії. Згода була дана, а вже 12 січня в Ужгороді з'явився чехословацький легіон. Зайняли вони і Пряшівщину. Чехословацький історик Іван Шлепещкий цей акт розцінював як помилку Г.Жатковича — майбутнього губернатора Закарпаття. На його думку, "...кінцевим наслідком дружньої, але хитрої розмови професора Масарика з наївним політиком доктором Жатковичем явився наказ, згідно з яким чехословацькі війська передчасно зайняли Пряшівщину, тобто руську територію між ріками Попрад і Уж, чим і встановили "тимчасову" демаркаційну лінію між Словакією і Карпатською Руссю" [43].

Перенаселення західноукраїнських земель, голод, безробіття призвели до масових виїздів селян у США, Канаду, на сезонні роботи в країні Західної Європи. Починаючи з 1870 р. по 1920 р. із Закарпаття в різні країни світу емігрувало близько 430 тисяч чоловік. Там вони об'єдналися в греко-католицькі общини, різні товариства і організації, які уважно слідували за розвитком подій [44].

В липні 1918 р. "Американська Руська Народна Рада", яку очолював Микола Чопей, вимагала самостійності для окремих українських жуп, а 23 жовтня українці Закарпаття були прийняті до Середньоевропейського Демократичного Об'єднання (СЄДО), в складі якого знаходилися чехословаки, поляки, українці, румуни, югослави та інші народи. Представником від Закарпаття в Філадельфії був Г.Жаткович. Безперечно, правий юрист В.Ю.Ганчин, який вважає, що включення до СЄДО було

“першим кроком Закарпаття до своєї державності. Ставши членом Унії, українці Закарпаття набули наче юридичного права самовизначення” [45]. Конвенцію про приєднання Закарпаття до Чехословаччини підписав Т.Масарик, як голова Унії і представник Чехословаччини. Відомий дослідник історії Закарпаття П.Стерчо відзначав, що, незважаючи на те, що більшість закарпатських емігрантів висловилися за приєднання до Чехословаччини, “серед американських русинів уже тоді було бажання злуки Закарпаття з Україною... З 1089 всіх делегатів 732 голосували за ЧСР, 310 - за Україну, а 10 — за Росію... Треба визначити, що 310 голосів за злуку з Україною — це поважна кількість” [46].

Президент-визволитель, як будуть пізніше називати Т.Масарика, добре розумів, що голосів закарпатських емігрантів явно недостатньо. 31 січня 1919 р. до Ужгороду прибув посол Масарика Фердинанд Писецький, який ознайомив членів Ужгородської Ради з меморандумом американських українців про приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини. С.Клочурак писав, що “про угоду наших емігрантів в США з д-ром Масариком ми в той час нічого не знали. У нас, особливо у Східному Підкарпатті, крім орієнтації на Україну, іншої орієнтації не було” [47]. Не припинялися стосунки з урядом УНР. 30 квітня 1919 р. в Станіславі проходив з’їзд угорських українців. Місцева преса повідомляла: “На з’їзд прибуло 35 заступників з різних угро-українських комітетів. З’їзд відкрив голова угро-української секції товариства “Молода Громада” д-р К.Кисілевський. До президії вибрано заступників всіх областей УНР: д-ра Брацайка з Закарпатської України... Від Угорських українців відповіли на привіт Климпуш та д-р Брацайко, який висловився, що недалеко той час, коли всі території України злучаться в одну собор-ну Україну” [48]. М.Брацайко передав резолюцію, в якій висувалася вимога, щоб представники УНР на мировій конференції в Парижі захищали їх права. Слід також відзначити, що, незважаючи на труднощі, Велика Україна допомагала Закарпаттю харчами. З ініціативи С.Петлюри на Гуцульщину були відправлені декілька вагонів хлібної муки. На білих мішках великими літерами було написано “Україна”. Як пригадував С.Клочурак, “місьцеве населення довго зберігало ті міхи, як доказ багатства на Україні. Уряд УНР за надіслані харчі не вимагав ніякої плати: то був дар України гуцулам” [49].

8 травня 1919 р. в Ужгороді відбулося об’єднання Пряшівської, Ужгородської і Хустської Народних Рад, на основі яких виникла Центральна Руська Народна Рада. На її засіданні було прийнято рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Виступаючи на засіданні Ради, М.Брацайко недвозначно заявив, що 420 делегатів із всіх частин Карпатської України вирішили приєднати Угорську Русь до України. Цю злуку неможливо здійснити внаслідок несприятливих воєнних подій. Але це серце і душу народу не змінить.

Більшість політичних діячів Закарпаття, як і весь народ, розцінювали включення краю до Чехословаччини, як тимчасове явище.

Таким чином, тільки неможливість возз’єднати Закарпаття з Україною привела до того, що стало можливим включення краю до Чехословацької Республіки. Це визнав і історик - русофіл Аллоїс Раушер: “План встановлення незалежної України вдав; а разом з ним бажання і вимоги Хустської народної Ради...” [50]. Уже згадуваний П. Стерчо підкреслив, що “закарпатські українці, по прогнаних визвольних змаганнях України, вибрали ЧСР тільки як менше зло в порівнянні з Мадярщиною та Румунією, як на той час одинокі виходи. Але це сталося — і це мусимо підкреслити, — під тиском, а не зі ширшої волі народу” [51]. До цього ж слід додати, що президент Т.Масарик обіцяв надати Закарпаттю найширші права. І.Кондратович, автор популярної закарпатської історії, писав, що “... підкарпатські русини, як автономна одиниця самовільно приєднуються к чесько-словенській республіці з тим, що руська автономна країна в заграничних, воєнних і фінансових справах спільно управляється, а в прочих ділах управляє самостійно, своїми урядами і своїм Сеймом...” [52].

Прийняте 8 травня в Ужгороді рішення сточлення делегація на чолі з А.Волошином передала президенту Чехословаччини Т.Масарику. Дане питання обговорювалося на Паризькій мирній конференції. Відомий український історик Ілько Боршак, маючи доступ до архівних матеріалів, що залишилися після закінчення конференції, по свіжих слідах написав змістовну працю “Карпатська Україна у міжнародній грі”. В ній вміщено документ, який свідчить про те, що навіть у майже неможливих і безнадійних умовах делегація УНР була до кінця вірна рішенням злуки і заявила рішучий протест спробам відірвати Закарпаття від Соборної України:

“Вимагаючи комітетів Мараморш, Угочо, Берегово, Ужгород, Земплен, частина Сепеш, український народ виходить з таких засновків:

1. Абсолютна більшість всієї людності— українці.
2. У минулому ця територія належала до Галицько-Волинського князівства.
3. Усі 100 членів Ради, скликані 21 січня в Хусті, у один голос рішили прилучитися до Великої України...
4. Українські війська згідно з бажанням людності, вже зайняли частину названої території” [53].

Польський вчений П.Журавський-Граєвський писав, що “можливості української делегації обмежував той факт невизнання її мирною конференцією за репрезентанта карпаторуської людності, а її ноти не поміщені в матеріалах... Представником людності Підкарпатської Русі визнано в Парижі карпаторуську делегацію з Жатковичем на чолі” [54]. Численні спроби української делегації не принесли успіху, бо Верховна Рада вже 16 серпня категорично вирішила — Закарпаття опиниться в

межах Чехословаччини. 10 листопада 1919 року на конференції в Сен-Жермені це питання було вирішено остаточно.

Що стосується приходу українських військ на Закарпаття, то з цього приводу є цілий ряд доказів. У 1937 р. львівський журнал "Літопис Червоної Калини" опублікував спогади Івана Молещія. Автор публікації писав: "17 січня 1919 р. повідомив президент ЗУНР д-р Євген Петрушевич Чехословацьку Республіку, що українські війська займають Закарпатську Україну. І вже 18 січня дістав я наказ зайняти комітат і місто Ужгород (Унгвар)... Просив я одного куреня, 5 старшин, 4 скоростріли...вдалося стягнути з різних команд, що були під ту пору в Самборі, 65 (!) стрільців, 4-ох скорострілів з одним скорострілом (!)... Ось ціла збройна сила, що мала перевести почесну виправу й прилучити Ужгородську землю... Відповіли мені чехи, що вони є окупаційною армією Антанти і мають мандат на окупацію цілого українського Закарпаття. Окупація проводиться з наказу маршала Фоша. Залізничний шлях Ужок — Ужгород і ріка Уж це демаркаційна границя їх окупаційної території і цієї границі вони боронитимуть... Вкінці чехи зрадагували мені письмо, що кінчалось вже не наказом, але просьбою, щоб я покинув їх окупаційну територію. Письмо підписав комендант I куреня 31 полку окупаційної армії рйтмайстер Кноблех (Волосянка, 19.01.1919). Стрільці переночували в возах... Чергового дня раненько повідомив я стрільців, що вже вертаємось. Дивувалися дуже... Дня 10.01.1919 р. верталася окупаційна частина на свої первісні позиції" [55].

У вересні 1919 р. уряд Чехословаччини призначив тимчасовим адміністратором Підкарпатської Русі Івана Брейху, котрий разом з генералом Єноком 18 листопада видав прокламацію, а в ній "Генеральний Статут". Цим документом уряд Чехословацької Республіки зобов'язувався надати Закарпаттю автономію. Законодавча влада буде знаходитися в руках Сейму, який відатиме мовними, шкільними і релігійними питаннями. Через деякий час губернатор краю мав стати президентом, а в парламенті могли брати участь посланці від Закарпаття. Ще раніше, в травні 1919 р., українським губернатором призначено Григорія Жатковича, але, переконавшись, що до обіцяної автономії далеко, він відмовився від запропонованої йому посади і виїхав за кордон. Перший етап автономії настав тільки 8 жовтня 1938 р., коли губернатором Підкарпатської Русі був призначений Іван Парканій.

В чому полягала причина відтягування надання краю автономії з боку Чехословаччини? Її майбутній президент Е.Бенеш неодноразово заявляв, що закарпатці ще не "дозріли" до самостійного життя. Однак, головна причина полягала в іншому. Чехословаччина не могла змиритися з існуванням самостійного, незалежного Закарпаття. Цей край їй більш був потрібний як сировинний придаток. Тільки через двадцять років волелюбні жителі Срібної землі знову заявили про себе, коли 14 березня 1939 р.

А.Волошин проголосив незалежність Карпатської України. Тих вікопомних днів з трибуни Союму було рішуче заявлено: " Наш край назавжди залишиться українським!".

Капітуляція Австро-Угорщини в першій світовій війні, розпад її як єдиного державного організму створили сприятливі умови для активізації національно-визвольних змагань закарпатських українців. Пробуджені революційними подіями з довголітньої летаргії закарпатські українці на народних маніфестаціях рішуче вимагали возз'єднання із своїми одноплеменниками по той бік Карпат у єдиній незалежній національній державі. Особливої інтенсивності цей рух набув у 1918 р. в Ясіню, де утворилась Гуцульська Народна Рада, яка незабаром проголосила республіку.

Ця славна сторінка в історії краю знаходилася в центрі уваги істориків. Про неї писали і зарубіжні, і вітчизняні дослідники, очевидці й активні учасники подій (С.Клочурак, А.Штефан, А.Кушинський, К.Крофта, Ю.Химинець, П.Стерчо, М.Болдижар, В.Піпаш, М.Мушинка). Хоча Гуцульська Республіка проіснувала недовго, та й кінець її був трагічним, однак, ми в цьому глибоко переконані, Гуцульська Республіка була предтечею Карпатської України кінця 30-х років, а Карпатська Україна в свою чергу — започатком нинішньої держави України. Без таких вікопомних історичних подій, як революційний здвиг 1918-1919 рр. у Закарпатті, проголошення незалежної Карпатської України в березні 1939 р. було б неможливим. Під час революційних боїв 1918-1919 рр., в роки процвітання "Просвіти" формувалася свідомість закарпатських українців, яка досягла своєї кульмінації напередодні другої світової війни. Ми не поділяємо думки тих вчених, які виникнення Карпатської України пов'язують виключно з дією зовнішнього фактора. Так, вони щось десь чули, але ми не можемо нехтувати й тим фактором, що саме такі події, як поява Гуцульської Республіки, сприяли зростанню самосвідомості наших краян. На Гуцульщині, у найбільш революційному куточку нашого краю, найсвідоміша частина карпатських русинів недвозначно заявила, що хоче жити разом із усім українським народом у єдиній Українській Соборній державі.

Ідея створення республіки виникла в принципі стихійно. Після повернення до Ясіня колишніх вояків австро-угорської армії почали створюватися загони міліції. Очолити їх довірили колишньому офіцеру Степанові Клочураку, який мав неабиякий авторитет серед своїх краян. Додамо, що в цьому куточку краю були розквартировані угорська жандармська станція, прикордонна міліція. Ясінянські патріоти після обговорення ситуації (а вона була незрозумілою) вирішили роззброїти місцеву угорську жандармерію, а на місце угорського старости призначити українця Дмитра Іванюка. Роззброєним угорцям дозволили вільно від'їхати з Ясіня.

Вже на перших порах свого повстання ясінянці, очолювані С.Клочураком, виявилися дисциплінованими: було взято під охорону все майно, гроші, які зберігалися в сільській касі, тощо. В Ясіню запроваджувався новий порядок, який почав творити нове життя.

Розпад великої Австро-Угорської імперії призвів до можливості вільного, незалежного розвитку Австрії та Угорщини. Що стосується останньої, то її уряд, про що вже говорилося вище, обіцяв широкі автономні права закарпатцям. До Ясіня прибув окружний начальник тодішньої потиської (рахівської) округи Степан Тиводар, за походженням українець. Він приніс “радісну звістку, що угорська влада нібито готує закон, який дасть русинам автономію (мова йде про закон № 10 “Руська Крайна”). Навіть поверхове знайомство з цим законом свідчить про значимість поступок, на які погодився піти новий угорський уряд. А як на нього зреагували ясінянці? Антін Кущинський писав, нібито в Ясіню С.Тиводару заявили, що народ виявив бажання приєднатися до України, а тому ніяких угорських радників присилати не потрібно [56].

8 листопада 1918 р., у день святого Дмитра, відбулися збори всього населення Ясіня. До речі, жодного контролю за їх ходом не було. Відкрив збори і привітав присутніх Дмитро Іванюк, попросивши С.Клочурака керувати ними. Виступ його був надзвичайно емоційним, патріотичним й діловим. “...Я впевнений,— говорив С.Клочурак,— що між членами ради не буде опору, у всіх нас є одна мета, одна ціль — з’єднатися зі своїми кровними братами українцями, з’єднатися з Україною. Але щоб ніхто не сумнівався у цьому, я ставлю це питання на голосування: “Хто за з’єднання з Україною, хай піднесе руку!” [57]. Жодного голосу проти не було. Перед присутніми також виступили місцеві активісти В.Климуш, Д.Іванюк, К.Ришук. Іван Марусяк запропонував прийняти рішення про відокремлення від Угорщини і зв’язатися з Галичиною. Результатом зборів було обрання місцевої ради із 42-х членів. За пропозицією С.Клочурака щойно створена організація дістала назву “Українська Народна Рада в Ясіню”.

Після виборів Рада зібралася на перше засідання, на якому були обрані люди на ряд важливих посад: Микола Сабадюк — секретар Ради, Дмитро Іванюк — староста, Юрій Кабалуок — заступник старости, Степан Клочурак (молодший), Дмитро Іванюк, Микола Сабатюк, Юрій Падотяк, Степан Клочурак (старший), Іван Дактовецький, Василь Климуш, Іван Марусяк, Юрій Кабалуок, Іван Тимчук, Кирило Ришук, Степан Бондарюк — члени “Головної управи”. Ці 12 осіб і були фактичними керівниками громадсько-політичного життя в Ясіню. На засіданні Ради було вирішено доручити С.Клочуракові передати урядові ЗУНР рішення ясінянських гуцулів про возз’єднання з Україною. Народна Рада створила ряд комісій, голови яких були зобов’язані звітуватися перед Головною управою. Ось їх склад: Іван Пасулько — шкільна, Іван Тимчук — лісова, Степан Колочурак

(батько) — лісових робіт, Василь Климуш — торгівельна, Юрій Кабалуок — харчова, Дмитро Іванюк — адміністративна, голова ради, військова.

Між Народною Радою Ясіня і урядом ЗУНР встановилися тісні відносини, які ні на мить не припинялися. Необхідно відзначити, що один із членів делегації — Євген Пуза, був старшиною армії ЗУНР. Він попросив у секретаря народної оборони Західної України полковника Д.Вітовського військової допомоги. Той заявив, що ЗУНР готова допомогти, але тільки тоді, коли гуцули сформують власні військові частини. Є.Пуза запропонував створити Гуцульську народну оборону. Однак, для того, щоб це здійснити, належало ліквідувати угорську військову залогу в Ясіня [58]. За порадою Д.Вітовського, делегати із Ясіня зустрілися з окружним комендантом Коломиї, від якого довідалися, що планується військова експедиція на Закарпаття. Військові відділи УГА повинні були вирушити зі Станіслава на Стрий, а далі — на Мукачево. Домовилися, що друга група буде організована в Коломиї і її направлять через Ворохту на Ясіня. Тим часом румунські військові частини вже рухалися у напрямку Мараморош-Сигота. І їх належало випередити. Саме з цим і пов’язане прискорення походу галицьких січовиків [59].

6 січня 1919 р. в окружній команді в Коломиї, за цілковитої таємниці, було організовано відділ (до групи увійшли поручик Петро Зволинський, чотарі Євген Лоповецький, Юрій Циганко, Степан Забачинський). Відправлення групи призначили на 7 січня — перший день Різдва Христового [60]. В завдання групи входило: захопивши Ясіня, сформувати відділ добровольців-гуцулів і рушити на Мараморош-Сигот, захопити його, об’єднатися зі Станіславською групою військ, яка мала вийти на Мукачево. Всі червоні угорські загони на лінії Ясіня-Сигот потрібно ліквідувати. “Зранку 7-го січня,— пригадував очевидець,— усі зійшлися в казармі 36-го полку ім. гетьмана Мазепи і почали готуватися до відправлення. Групи склалися з трьох старшин, шістьох підстаршин, чотирнадцятьох стрільців та двох ясінянських гуцулів, які повинні були виконувати обов’язки провідників і зв’язківців. Разом — 25 чоловік, озброєних карабінами, пістолетами й ручними гранатами. Тимчасову команду над групою перебрав чотар Забачинський. Того ж вечора група виїхала до Ясіня” [61].

За домовленістю з ясінянською делегацією і військовими з Коломиї, повстання було призначено в ніч із 7 на 8 січня. Звечора 7 січня — в перший день Різдва — ясінянці колядували. Переходячи від однієї хати до іншої, група “колядників” остаточно узгоджувала організаційні моменти. Приблизно в той же час група, що приїхала з Коломиї, роззброїла прикордонників в Лазенщині — за 7 км від Ясіня. Залишивши там невелику залогу, решта групи вирушила до Ясіня. Об’єднавшись, обидві групи напали і обеззброїли угорських солдатів, що охороняли залізничну станцію та інші об’єкти. Повстанці захопили казарму і заарештували

солдатів, що були в ній. Скільки було заарештованих? Дослідники і мемуаристи наводять різні цифри. Сучасний дослідник М.Болдижар пише про 500 угорських солдатів і офіцерів, Ю.Химинець — про 250, а А.Кушинський твердить, що в полон потрапило 187 вояків на чолі зі своїм капітаном.

Відразу після захоплення повстанцями Ясіня — 8 січня 1919 р. оголошено про збройний наступ угорців із метою звільнення території Потисся аж до Сиготу. Організацію добровільних частин узяв на себе Іван Климпуш. Того ж дня прибуває поручик Зволинський, якого зустрічають із військовими почестями. Далі події розгорталися так: 9-го січня з Косова прибуває сотня галицьких стрільців з двома кулеметами під командуванням поручика Миколи Сасевича та чота з Коломиї під проводом хорунжого Білецького. Прибуває поручик Воробець і очолює тактичний провід. Чотар Герасимович бере на себе організацію пропаганди.

Війська виступили 14 січня. Після короткочасних сутичок захопили ряд населених пунктів, у тому числі і Рахів. Під час боїв появились втрати в українському війську (один чоловік загинув, а кілька січовиків були важко поранені). Надвечір 14 січня до вже визволеного Рахова прибув із Коломиї ешелон із двома польовими гарматами під командуванням поручика Ярослава Гафтуняка. В Рахові залишено невелику військову залозу під командуванням підхорунжого А.Перги, а основні війська рушили далі. Вранці 15 січня захоплено Требушани (нині Ділове) і Великий Бичків. Українське військо наблизилось до Мараморощ-Сигота. Відзначимо, що населення цього регіону привітно зустріло повстанське військо. Зокрема, біля села Вільховатого передовий відділ зустрів групу місцевих жителів на чолі з священиком, які рухалися їм назустріч. Значна частина місцевих приєдналася до повстанців, за що священик їх благословив [62].

Після звільнення В.Бичкова там зразу почали формуватися добровільні гуцульські частини, які мали вирушити у напрямку на Хуст. Однак, до цього справа не дійшла: завадили трагічні події 17 січня. Місто Мараморощ-Сигет було, практично, здано українським військам без бою. На залізничному вокзалі гурт студентів-українців зустрів повстанські війська пісню "Ми гайдамаки". Під звуки військової сурми піднісся на вокзалі український прапор, гарне жовто-блакитне полотно, що його подарувала група коломийської інтелігенції [63]. Провід війська перебирає поручик Денис Маєр-Михальський. Він намагається піти на дипломатичне зближення з румунами. Для цього вступили в телефонні переговори. Поручик Гран — ад'ютант командуючого румунської бригади повідомив, що 17 січня румуни вишлють парламентаріїв для порозуміння в справі Сигета і взагалі відносно взаємин між румунськими і українськими військами. Саме тому українським воякам було дано наказ не стріляти при наближенні парламентаріїв.

Проте в ніч 17 січня двотисячне румунське військо напало на наполовину менше українське, яке, до того ж, не було готовим до бою. Ці події досить детально описані очевидцями, а тому надамо їм слово. Степан Забачинський пригадував: "Я брав участь у експедиції на Підкарпатті з сьїтською групою сотника Дениса Маєра-Михальського, яка виїхала з Коломиї. В складі тої групи була і сотня угро-українських гуцулів-добровольців під командою чотаря Поповецького, одна сотня гуцульських стрільців. С.Забачинський правив нею, та кілька батарей артилерії... Після захоплення Сиготу в цьому старовинному українському місті було встановлено українську владу. 17 січня з боку Надь-Бані розпочали наступ румуни. Оскільки виразний наказ Окружної команди в Коломиї і забороняв у разі наступу румунів входити з ними в конфлікт, і обов'язував увійти з ними в переговори, група не розпочала бойових дій... І румунами не можна було домовитися, і тому на наказ одного зі старшин групи поручика Воробця група почала виготуватися до відвороту. Ввечері 17 січня група виїхала залізничним транспортом із Сиготу. В дорозі до станції Мігеш-Комори румуни почали обстріл транспорту. Почався бій, в результаті якого потрапило в румунський полон 20 старшин та приблизно 400 стрільців. Загинули тоді четар Поповецький, четар Гадоталюк, були ранені поручик Воробець, четар Посацький, четар Ковач, хорунжий Циганюк. Полонені перебували 9 місяців у румунській неволі, відти 14 жовтня 1919 р. за дозволом румунської влади переїхали на Україну 19 старшин і 320 стрільців..." [64].

Необхідно констатувати, що учасники тих подій дають різні трактування, зокрема, про Сигітський похід. Так, учасник тієї ж виправи поручик Степан Глушко пригадував: "Дня 12 січня 1919 року одержав я наказ Окружної військової команди до виїзду на Карпатську Україну для підтримки поручика Віктора Воробця. Виїхав з моєю сотнею також сотник в напрямі на Сигіт. Моїм завданням було роззброєння мадярських жандармів, які зовсім не робили ніякого опору. Наші відділи зайняли Сигіт 16 січня 1919 року. Команду міста

передали команди групи мені. Вночі з 16 на 17 січня почався бій з румунами. Наші частини направлялися на залізничну станцію. Тут ми зустріли сотника Л.Маєра-Михальського, який був комендантом цілої групи, за приказом В.Воробця почався відступ і вагонування до від'їзду. Наказ був для мене незрозумілий. Сотник Маєр-Михальський і сотник Сасвич зайняли місце біля машиніста. Коли ж ми виїхали із Сиготу, румуни розпочали обстріл нашого транспорту. Як виявилось далі, частини залізничної колії були зірвані. В результаті бою біля 200 стрільців вбитих чи ранених, інші потрапили в полон. У полоні румуни трактували нас, як більшовиків, пограбували й відібрали одяг, чоботи, гроші. По кількомісячному перебуванні в полоні нас звільнили і відставили на Дністер..." [65].

Про цю експедицію згадує і сотник Микола Алиськевич. Він пише, що "дня 14 грудня 1919 року в часі, коли Секретаріат був у Тернополі, вислали його як представника уряду з дорученням полковника Д.Вітовського до Будапешта. Завдання полягало в закупці зброї, амуніції, одягу в обмін на нафту. Наслідком місії був підписаний договір, на основі якого угорський уряд мав доставити 20 млн. набоїв для рушниць, 500 кулеметів, значну кількість гарматних набоїв, взуття, тощо. Одночасно сотник Алиськович склав заяву про взаємний ненапад та дотримання мирних відносин стосовно угорського уряду. Повертаючись до Тернополя, він не застав уже там Державного Секретаріату, який перебрався до Станіслава. Під час засідання Ради Державних Секретарів подав звіт про результати переговорів у Будапешті. На Раді була присутня делегація селян із Закарпаття, яка звернулася зі скаргою про жорстокість угорців у краї. Делегати від Закарпаття просили військової допомоги. Полковник Д.Вітовський був проти військового втручання в Закарпаття, аргументуючи це браком відповідних частин. Голубовський не заперечував виправи українських військ на Закарпаття й дотримувався думки, що по злучі з Наддніпрянською Україною братам закарпатцям треба допомогти. Однак остаточного рішення прийнято не було" [66].

Д-р Лонгин-Цегельський пише, що С.Голубович на домагання полковника Д.Вітовського скликав у січні 1919 р. Раду Державних Секретарів. На цьому засіданні він заявив, що українські війська перейшли Карпати, громлять угорські залоги, зайняли цілі повіті. "На засіданні зчинилася нечувана буря: мовляв, полковник Вітовський розпочав на власну руку світову війну. Щоб вийти з цієї ситуації, Лонгин-Цегельський, як секретар закордонних справ, порадив вислати до Будапешта нову делегацію із заявою, що ця експедиція на Закарпаття не є ворожим проявом стосовно угорців, а тільки превентивним заходом проти осад країни чехами і румунами. Зредаговано відповідну ноту та вислано з нею до Будапешта отця Рожанковського і Гната Цегельського..." [67]. Із вищесказаного видно, що відомості з приводу відступу українських військ на Закарпатті суперечливі. Ми не можемо відкидати і той факт, що галицькі січовики з'явилися в нашому краї без відома Є.Петрушевича.

Наприкінці грудня 1918 р. під час переїзду з Відня через Будапешт, Є.Петрушевич мав розмову з тодішнім прем'єром Угорщини графом Каролі. Відносно Закарпаття Каролі визнав принцип самовизначення народів, а Петрушевич зі свого боку погодився займати нейтральну політику і передати вирішення "закарпатського питання" мировій конференції [68].

Які наслідки для українського війська мала ця експедиція? Ю.Химинець писав, що 41 чоловік загинули, а 400 потрапило в полон. Його думки в основному поділяє С.Забачинський. Сучасний дослідник В.Піпаш-Косівський доводить, що наслідком нічного бою 17 січня було те,

що із 1000-го українського війська тільки 170 чоловік благополучно повернулося до Ясіня, а решта загинули або потрапили в полон. А.Кушинський пише про 60 убитих і 30 поранених. Що стосується преси Східної Галичини ("Нове життя", "Народ", "Наддністерські вісті", "Покутський вісник", "Стрілець"), то вона не наводить причин невдачі, а обмежується констатацією факту: ("...румуни перейшли в наступ").

Незважаючи на короткочасність свого існування, у діяльності Гуцульської Республіки прослідковуються окремі елементи державотворення. З ініціативи С.Клочурака та його соратників у Ясіня та околицях організовується адміністрація, яка бере на себе контроль і керівництво 20 тисячами населення. Вони виконували функції міліції і прикордонників. Таким чином, Гуцульська Республіка стала маленькою самостійною одиницею зі своєрідним парламентом — Гуцульською Народною Радою. Всі справи республіки обговорювали на засіданнях Ради, які були відкритими. Владу Гуцульської Республіки було поділено на чотири секції:

- секція військових і зовнішніх зв'язків (голова - С.Клочурак заступники — В.Климуш і Д.Німчук);
- секція внутрішня (М.Іванюк, комендант міліції М.Могарнюк);
- секція господарська (Тимчук, підсекція лісова — С.Клочурак - батько);
- секція харчова (Ю.Кабалюк) [69].

Військовим комендантом і головою Гуцульської Народної Ради був Степан Клочурак. Військо мало відзнаки української армії. У ньому існувала досить сувора дисципліна. Грабунків не було. В.Гренджа-Донський писав, що за дрібні конфлікти, сварки, пиятику тощо староста М.Іванюк судив винуватців на кількагодинну чи кількадемну примусову суспільно-корисну працю [70]. Внутрішня секція піклувалася також про культурно-освітні проблеми гуцулів. У школах навчання велося українською мовою, було організовано хор, який виступав на вечорах. Найважливішим завданням господарської, лісової та харчової секцій було нагодувати близько 20 тисяч населення. Лісова секція видавала дозвіл на рубку лісів. Завдяки С.Клочуракові до Ясіня прибували вагони з кукурудзою, цукром, що суттєво покращило матеріальне становище селян.

Гуцульська Республіка проіснувала до 11 червня 1919 р., тобто до тих пір, поки румунські війська увійшли до Ясіня. Багатьох членів Ради заарештували. Така доля спіткала і Степана Клочурака. Його батька румуни ввели по селу і нещадно били, від чого він невдовзі помер. В.Климуш і Д.Німчук щасливо дісталися до Галичини. Румуни господарювали в Ясінях більше року і відійшли тільки 30 червня 1920 р., коли чехословацька адміністрація перебрала цілу Мараморошину, за винятком Сигота і 14 сіл в його околицях, які відійшли до Румунії. Та, незважаючи на окупацію румунами Гуцульщини, місцеве населення

продовжувало боротьбу в партизанських загонах. Один із дослідників національно-визвольних змагань західних українців писав, що "ясінська Гуцульська Республіка в горах утрималась і давала про себе знати своїми бойовничими виступами впродовж п'яти місяців" [71]. Необхідно додати, що чимало гуцулів вступили до УГА і в її рядах брали участь у національно-визвольних змаганнях українського народу.

У 1939 р. гуцули прийняли рішення щороку увічнювати і урочисто відзначати день проголошення Гуцульської Республіки, без існування якої не могло бути і Карпатської України. Загальновідомим є і той факт, що уряд А.Волошина, за заслуги гуцулів у боротьбі за незалежність краю, дозволив скликати Сойм у Рахові і тільки в силу об'єктивних обставин цього не сталося. Немає сумніву, що Гуцульська Республіка залишила помітний слід в історії визвольної боротьби закарпатських українців, а її історія повинна бути в центрі уваги українських дослідників.

1. Крип'якевич І.П. Історія України.-Львів: Світ,1990.
2. Цит. по: Кугутяк М. Галичина: сторінки історії.Нариси суспільно-політичного руху (XIX ст. — 1939 р.).-Івано-Франківськ,1993.-С.134.
3. Там само.
4. Цит. по: Вегеш М. Західно-Українська Народна Республіка // Срібна земля.-1995.- 4 лист.
5. Там само.
6. Гуцуляк М. Перший листопад 1928 року на західних землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину.-К.: Либідь,1993.-С.60-61.
7. Історія українського війська.-Львів: Видання Івана Тиктора, 1936.-Т.2.
8. Мірчук П. Перший листопад.-Торонто,1958.-С.31.
9. Історія українського війська.-С.60.
- 10.Більш. детальніше див.: Гуцуляк М. Названа праця.- С.175-404.
11. Цит.: Вегеш М. Названа праця.
12. Там само.
13. Полонська-Василенко Н. Історія України.-Т.2/Від середини ХУІІ століття до 1923 року/.-К.:Либідь, 1992.-С.510.
14. Там само.: Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії.-К.Либідь, 1993.-С.155-164.
15. Цит. по: Вегеш М. Названа праця.
16. Тимчасовий закон про адміністрацію Західно-Української Народної Республіки//Закони, накази й розпорядження уряду УНР. Закон і право.-1919.-Ч.2.-30 січ.-С.116.
17. Вегеш М. У листопаді 1928-го... Західно-Українська Народна Республіка//Срібна земля.-1993.-27 лист.; Боднар В.Л., Вегеш М.М.,

Худаняч В.І. Історія української державності.-Ужгород,1996; Їх же: Становлення і розвиток політичної думки в Україні.-Ужгород, 1995.

18. Кугутяк М. Названа праця.-С.139.
19. Мандрик Я.І. Причини втрати української державності в західних і східноукраїнських землях в 1918-1921 рр.//Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства.-Луцьк,1993.-С.36.
20. Яблонський В.М. Діяльність української делегації на Паризькій мирній конференції в 1919 р.//Там само.-С.50-51.
21. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України.-Книга перша.-Торонто,1993.
22. Кондратович І. Історія Подкарпатской Руси для народа.-Ужгород: Унію,1924.-С.107.
23. Автономія австро-угорської України//Закони, накази й розпорядження уряду УНР. Закон і право.-С.115-116.
24. Нова свобода (Хуст).-1939.-1 січ.
25. Там само.
26. Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття.-Нью-Йорк, 1984.-С.33.
27. Закарпатська правда.-1990.-21 берез.
28. Див.: Халус П. Важлива архівна знахідка//Там само.
29. Цит. по: Вегеш М., Міщанин В. Хуст у січні 1919...//Карпатська Україна.-1994.-3 лют.
30. Химинець Ю. Названа праця.-С.33-34.
31. Цит. по: Вегеш М., Міщанин В. Названа праця.
32. Руська Країна.-1919.-29 януара.-Ч.5.
33. Державний архів Закарпатської області (далі - ДАЗО), ф.1148, оп.1, спр.3, арк.11-13.
34. Цит. по: Вегеш М., Міщанин В. Названа праця.
35. Мельникова И.Н. Как была включена Закарпатская Украина в состав Чехословакии в 1919 г.//Ученые записки института славяноведения.-1951.-Т.3.-С.114.
36. Король І. Хто про нас видав//Радянська Верховина.-1990.-13 берез.
37. Клочурак С. До волі: Спомини.-Нью-Йорк,1973.-С.128-129. Мущинка М. Лицар волі. Життя і політично-громадська діяльність Степана Клочурака.-Ужгород,1995.
38. Універсал Директорії Української Народної Республіки про об'єднання земель Українських//Державні акти. Закон і право.-С.95-97.
39. Універсал Трудового Конгресу України до українського народу//Там само.-С.102-103.
40. Там само.
41. Українські канадці в історичних зв'язках із землею батьків.-К.:Дніпро,1990.-С.76.

42. Горникевич Т. Події в Україні 1914-22 років у світлі історичних документів//Богословіє. Книга 1-4.-Рим, 1984.-С.119.
43. Костер (ежемесячник общества "Возрождение" в Праге), Прага, 1946.-№ 5-6.-С.32.
44. Див.: Вегеш М. Про альтернативу включення Закарпаття до складу Чехословаччини//Українські Карпати. Матеріали міжнародної наукової конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура", Ужгород: Карпати, 1993.-С.117; його ж. Політичні зв'язки Закарпаття і Галичини в 1918-1920 рр.//Науковий вісник Ужгородського держуніверситету. Серія історія.-Ужгород, 1995.-Вип.1.-С.41; його ж. Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918-1919 роках (Матеріали до спецкурсу для студентів історичного факультету).-Ужгород, 1996.-С.62.
45. Цит. по: Вегеш М., Міщанин В. Названа праця.
46. Стерчо П. Карпато-українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках.- Львів: За вільну Україну, 1994.-С.19.
47. Клочурак С. Названа праця.-С.165.
48. Республіка.-1919.-30 квіт.
49. Клочурак С. Названа праця.-С.170.
50. Раушер А. Приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини//Молодь Закарпаття.-1991.- № 18.
51. Стерчо П. Названа праця.
52. Кондратович І. Названа праця.-С.109.
53. Борщак І. Карпатська Україна у міжнародній грі.-Львів, 1938.-С.28
54. Журавський-Граєвський П. Питання Підкарпатської Русі на мировій конференції в Парижі//Зустрічі (Варшава).-1990.- № 1-2.-С.135.
55. Молещій І. Моя виправа на Закарпатті// Літопис Червоної Калини.-1937.-Ч.5.
56. Кушинський А. Закарпаття в боротьбі.-Буенос-Айрес, 1981.-С.23.
57. Клочурак С. Названа праця.-С.106.
58. Штефан А. За правду і волю.-Книга друга.-Торонто, 1981.-С.217.
59. Микитюк Д. УГА: В 4-х томах.-Т.4.-Вінніпег, 1958.-С.426.
60. Забачинський С. Випад Галицького війська на Закарпатті//Літопис Червоної Калини.-1932.-Ч.7-8.-С.10.
61. Там само.-С.12.
62. Штефан А. Названа праця.-С.218.
63. Кушинський А. Названа праця.-С.7.
64. Забачинський С. Мараморш-Сигітська кампанія. Як галичани займали Карпатську Україну//Стрілець.-Кам"янець-Подільський, 1919.-С.12.
65. Микитюк Д. Названа праця.-С.426.

66. Алиськевич М. Військова експедиція на Закарпаття//Літопис Червоної Калини.-1931.-Ч.4.-С.32.
67. Микитюк Д. Названа праця.-С.426.
68. Штефан А. Названа праця.-С.218.
69. Піпаш-Косівський В. Правда про Гуцульську Республіку//Новини Закарпаття.-1992.-14 берез.; його ж. Історія повертається народові//Гуцульщина.-1994.-14 квіт.; його ж. Гуцулія//Нью-Йорк.-1990.- № 4; його ж. Правда через 72 роки//Карпатський край.-1991.-15 січ.; його ж. Люди почули правду//Гуцульщина.-1991.- № 3; його ж. Гуцульська Республіка//Голос Мараморщини.-1990.- № 1; його ж. Гуцульська Республіка//Гуцульщина.-1993.- № 3; Масляник О. Гуцульська Республіка: повернення із забуття.. За Вільну Україну.-1991.-3 січ.; Мушинка М. Лицар волі//Тиса.-1994.- № 3-4.-С.99-115.
70. Гренджа-Донський В. Твори.-Т.7.-Вашінгтон, 1988.-С.153.
71. Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях.-Торонто, 1982.-С.101.